

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ТЕМА № 7

**НАКОПИЧУВАЛЬНА СИСТЕМА
ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО
ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО
СТРАХУВАННЯ**

ПЛАН

1. Загальна характеристика накопичувальної системи.
загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
2. Поняття і правовий статус накопичувального пенсійного фонду.
3. Суб'єкти накопичувальної системи пенсійного страхування.
4. Пенсійні активи накопичувальної системи пенсійного страхування.

1. Загальна характеристика накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – це складова пенсійної системи України, що передбачає формування персональних накопичень застрахованих осіб на їхніх індивідуальних рахунках у Накопичувальному пенсійному фонді. Головна мета цієї системи – створення додаткових джерел пенсійних виплат за рахунок інвестування внесків громадян, а також підвищення фінансової стабільності пенсійного забезпечення у довгостроковій перспективі. На відміну від солідарної системи, де пенсії виплачуються за рахунок внесків нинішніх працюючих громадян, у накопичувальній системі кожна особа накопичує кошти для власної пенсії, а розмір майбутніх виплат безпосередньо залежить від суми внесків та ефективності їх інвестування.

Правові засади створення та функціонування накопичувальної системи визначаються у:

- Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р.;
- Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р.;
- інших нормативно-правових актах, які регулюють діяльність Накопичувального пенсійного фонду, адміністраторів пенсійних активів, компаній з управління активами та зберігачів.

Впровадження накопичувальної системи є другою ланкою трирівневої пенсійної системи України, що складається з:

- солідарного рівня (поточне фінансування пенсій);
- накопичувального рівня (обов'язкові персональні заощадження);
- недержавного рівня (добровільні пенсійні накопичення);

Основні учасники накопичувальної системи:

- застраховані особи – громадяни, які сплачують внески до Накопичувального пенсійного фонду;
- роботодавці, які здійснюють відрахування із заробітної плати працівників;
- накопичувальний пенсійний фонд – державна установа, що акумулює внески, веде облік рахунків і забезпечує інвестування;
- компанії з управління активами (КУА) – здійснюють професійне управління пенсійними активами;
- банк-зберігач – забезпечує зберігання пенсійних активів та контроль за їх використанням;
- держава, яка гарантує дотримання законодавства, прозорість діяльності фонду та захист прав учасників.

Кошти накопичувальної системи формуються з

1) страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування;

2) інвестиційний дохід, що утворюється в результаті розміщення та інвестування коштів накопичувальної системи пенсійного страхування у порядку, встановленому законом;

3) суми пені, сплаченої страхувальником за несвоєчасне перерахування сум страхових внесків на рахунок для другого рівня системи пенсійного забезпечення на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування.

Кошти накопичувального пенсійного фонду є власністю застрахованої особи і використовуються виключно для виплати пенсійних виплат після досягнення пенсійного віку. У випадку смерті учасника накопичення можуть бути успадковані.

Накопичувальна система базується на таких ключових принципах:

- персоніфікація внесків – кожен учасник має власний рахунок, де обліковуються його внески;
- державні гарантії – держава гарантує цільове використання коштів і контроль за діяльністю суб'єктів системи;
- інвестиційна дохідність – внески інвестуються в економіку з метою отримання прибутку;
- прозорість та звітність – кожен учасник має право отримувати інформацію про стан свого рахунку;
- добровільність частини елементів – особа може додатково збільшувати внески або укласти договори з недержавними пенсійними фондами.

Накопичувальна система має певні переваги, серед яких можна виділити наступні:

- підвищення рівня фінансової незалежності пенсіонерів від держави;
- стимулювання економічного зростання через інвестиції пенсійних активів у національну економіку;
- формування індивідуальної відповідальності громадян за власне майбутнє пенсійне забезпечення;
- зниження навантаження на солідарну систему в умовах демографічного старіння населення.

Основними проблемами залишаються:

- недовіра населення до фінансових інститутів;
- нестабільність економіки та інфляційні ризики;
- необхідність створення надійної інфраструктури управління активами;
- потреба у фінансовій грамотності населення.

Накопичувальна система є ключовим елементом реформування пенсійного забезпечення, що відповідає міжнародним стандартам (зокрема, рекомендаціям Міжнародної організації праці та Світового банку).

Таким чином, ***накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування*** – це механізм довгострокового соціально-економічного розвитку, спрямований на підвищення добробуту громадян у старості та забезпечення стабільності пенсійної системи. Її впровадження є не лише фінансовою, а й соціальною реформою, що формує нову культуру відповідального ставлення до власного майбутнього.

2. Поняття і правовий статус накопичувального пенсійного фонду

У сучасних умовах реформування пенсійного забезпечення в Україні дедалі більшого значення набуває накопичувальна система, яка передбачає створення спеціального державного інституту – Накопичувального пенсійного фонду. Саме цей фонд є центральною ланкою другого рівня пенсійної системи і виконує функцію акумулювання та збереження пенсійних внесків громадян.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Накопичувальний пенсійний фонд (далі - Накопичувальний фонд) - цільовий позабюджетний фонд, який створюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а у випадках, передбачених цим Законом, членам їхніх сімей чи спадкоємцям та на інші цілі, передбачені цим Законом.

Накопичувальний фонд належить до другого рівня трирівневої пенсійної системи України, що включає:

- солідарну систему – фінансується поточними внесками працюючих громадян;
- накопичувальну систему – базується на персональних накопиченнях у Накопичувальному фонді;
- недержавну систему пенсійного забезпечення – добровільна участь громадян у недержавних пенсійних фондах.

Накопичувальний фонд виступає державною формою збереження та інвестування пенсійних коштів на користь застрахованих осіб і є проміжною ланкою між солідарним і недержавним рівнями.

Завдання Накопичувального пенсійного фонду:

- акумулювання пенсійних внесків учасників накопичувальної системи;
- персоніфікований облік коштів на індивідуальних рахунках;
- інвестування пенсійних активів з метою отримання прибутку;
- збереження та примноження накопичень;
- забезпечення виплат після досягнення застрахованими особами пенсійного віку;
- здійснення контролю та звітності перед державою і громадянами.

Фонд не має права використовувати кошти на будь-які інші цілі, крім тих, що прямо визначені законом.

Адміністративне управління Накопичувальним фондом здійснює виконавча дирекція Пенсійного фонду.

Управління пенсійними активами Накопичувального фонду здійснюється компаніями з управління активами.

Джерелами формування накопичувальної системи пенсійного страхування є:

- 1) страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування;
- 2) інвестиційний дохід, що утворюється в результаті розміщення та інвестування коштів накопичувальної системи пенсійного страхування у порядку, встановленому законом;
- 3) суми пені, сплаченої страхувальником за несвоєчасне перерахування сум страхових внесків на рахунок для другого рівня системи пенсійного забезпечення на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування.

Кошти накопичувальної системи пенсійного страхування використовуються для:

- 1) інвестування з метою отримання інвестиційного доходу на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування;
- 2) оплати договорів страхування довічних пенсій або здійснення одноразових виплат;
- 3) оплати послуг компаній з управління активами Накопичувального фонду або відповідного недержавного пенсійного фонду - суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;
- 4) оплати послуг зберігача Накопичувального фонду або відповідного недержавного пенсійного фонду - суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;
- 5) оплати послуг із проведення планової аудиторської перевірки Накопичувального фонду або недержавного пенсійного фонду - суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;
- 6) оплати послуг радника з інвестиційних питань;
- 7) оплати послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду з адміністрування Накопичувального фонду, у тому числі на проведення конкурсів, у порядку та розмірах, встановлених Радою Накопичувального фонду, або оплати послуг з адміністрування недержавного пенсійного фонду - суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення (крім випадків, якщо адміністрування здійснює юридична особа - одноосібний засновник).

Забороняється використання коштів накопичувальної системи пенсійного страхування для забезпечення виплати пенсій та надання соціальних послуг із солідарної системи, на виплату пенсій на визначений строк у системі недержавного пенсійного забезпечення та на інші цілі, не передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Інвестиційний дохід від операцій з пенсійними активами накопичувальної системи пенсійного страхування не включається до складу доходу компаній з управління активами або будь-якого іншого суб'єкта системи накопичувального пенсійного забезпечення.

Кошти накопичувальної системи пенсійного страхування є власністю учасників накопичувальної системи пенсійного страхування в сумі, що обліковується на їх накопичувальних пенсійних рахунках в Накопичувальному фонді або на індивідуальних пенсійних рахунках у відповідних недержавних пенсійних фондах - суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Облік надходжень і витрат Накопичувального фонду здійснює виконавча дирекція Пенсійного фонду.

Джерелами формування накопичувальної системи пенсійного страхування є:

- 1) страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування (крім суми, передбаченої у частині четвертій статті 64 цього Закону);
- 2) інвестиційний дохід, що утворюється в результаті розміщення та інвестування коштів накопичувальної системи пенсійного страхування у порядку, встановленому законом;
- 3) суми пені, сплаченої страхувальником за несвоєчасне перерахування сум страхових внесків на рахунок для другого рівня системи пенсійного забезпечення на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування.

Правовий статус Накопичувального пенсійного фонду визначається такими ознаками:

- державний характер — фонд створюється та функціонує від імені держави;
- цільове призначення — його діяльність спрямована виключно на забезпечення пенсійних виплат;
- публічно-правова форма управління — фонд підзвітний Кабінету Міністрів України та контролюється державними органами (зокрема, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку);
- відсутність статусу юридичної особи, але наявність власної системи управління та обліку;
- гарантії держави щодо збереження коштів учасників і дотримання принципів прозорості, підзвітності та ефективності інвестування.

Кошти Накопичувального пенсійного фонду формуються за рахунок:

- обов'язкових страхових внесків застрахованих осіб (у визначеному відсотку від заробітної плати);
- доходу від інвестування пенсійних активів;
- благодійних або добровільних внесків;
- інших джерел, передбачених законодавством.

Держава гарантує:

- цільове використання коштів фонду;
- недопущення зловживань у сфері управління активами;
- збереження накопичень у випадку банкрутства суб'єктів управління;
- відшкодування втрат, якщо вони виникли з вини державних або фінансових інститутів, що обслуговують фонд.

Контроль за діяльністю фонду здійснюють:

- Рахункова палата України;
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- Пенсійний фонд України;
- громадські організації та об'єднання застрахованих осіб.

Накопичувальний пенсійний фонд має важливе економічне та соціальне значення:

- створює додаткове джерело пенсійних виплат;
- сприяє залученню довгострокових інвестицій в економіку;
- формує у громадян почуття особистої відповідальності за власне майбутнє;
- забезпечує прозорість та стабільність пенсійної системи в умовах демографічних викликів.

Накопичувальний пенсійний фонд є центральним інститутом другого рівня пенсійної системи, який виконує функції акумулювання, зберігання та інвестування коштів громадян з метою забезпечення їхнього гідного життя після виходу на пенсію. Його правовий статус поєднує ознаки державного управління та фінансової автономії, а діяльність базується на принципах законності, прозорості, персоніфікації та державних гарантій. Ефективне функціонування цього фонду – ключова умова успішного реформування пенсійної системи України.

3. Суб'єкти накопичувальної системи пенсійного страхування

Суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є:

- особи, на користь яких здійснюються накопичення, включаючи перерахування внесків, та інвестування коштів (учасники);
- особи, які або від імені яких здійснюються перерахування внесків (вкладники);
- Накопичувальний фонд;
- недержавні пенсійні фонди;
- юридичні особи, які здійснюють діяльність із адміністрування недержавних пенсійних фондів, управління та зберігання пенсійних активів;
- страховики, які уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника;
- банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків.

Залежно від функціональної ролі, суб'єктів накопичувальної системи можна поділити на три основні групи:

- *застраховані особи* – безпосередні учасники системи, на користь яких формуються накопичення;
- *інституційні суб'єкти* – юридичні особи, що забезпечують функціонування, облік, управління та інвестування пенсійних активів;
- *органи державного регулювання та нагляду* – установи, що здійснюють контроль і гарантують законність, прозорість та стабільність системи.

Застрахована особа – це фізична особа, яка підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачуються чи сплачувалися у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Основні права застрахованої особи:

- володіти коштами, облікованими на індивідуальному накопичувальному рахунку;
- отримувати інформацію про стан рахунку, розмір внесків і дохід від інвестування;
- обирати напрямки використання накопичень після досягнення пенсійного віку;
- успадковувати накопичені кошти або передавати їх спадкоємцям.

Обов'язки застрахованої особи:

- своєчасно сплачувати встановлені внески;
- повідомляти про зміни в особистих даних;
- дотримуватися умов участі у системі.

Роботодавець – це юридична або фізична особа, яка використовує працю найманих працівників і зобов’язана перераховувати внески до накопичувальної системи від імені працівників.

Функції роботодавця:

- утримання та перерахування частини заробітної плати працівників у вигляді пенсійних внесків;
- забезпечення достовірності даних про нараховані та сплачені суми;
- ведення обліку страхувальників і звітності перед Пенсійним фондом України.

Роботодавці виступають посередниками між працівниками та державними інституціями, забезпечуючи надходження коштів до системи.

Накопичувальний пенсійний фонд (НПФ) – центральна ланка другого рівня пенсійної системи, створена державою для акумулювання, обліку та інвестування коштів застрахованих осіб.

Основні функції НПФ:

- облік пенсійних накопичень на індивідуальних рахунках;
- зберігання активів;
- організація інвестування коштів через професійні компанії з управління активами;
- забезпечення виплат учасникам після досягнення пенсійного віку;
- звітність перед державними контролюючими органами.

Фонд діє в інтересах застрахованих осіб, не має права використовувати кошти на інші цілі та забезпечує державні гарантії збереження накопичень.

Рада Накопичувального пенсійного фонду – колегіальний орган, що визначає основні напрями інвестиційної політики фонду та здійснює загальний контроль за його діяльністю.

До складу Ради входять представники держави, застрахованих осіб та роботодавців. Її головні повноваження:

- затвердження інвестиційної стратегії;
- відбір компаній з управління активами;
- контроль за ефективністю інвестування;
- затвердження звітності фонду.

Компанії з управління активами (КУА) – це спеціалізовані фінансові установи, які на договірній основі управляють коштами накопичувального фонду, розміщуючи їх у прибуткові, але безпечні фінансові інструменти.

Функції КУА:

- розроблення інвестиційної стратегії;
- придбання та продаж цінних паперів за рахунок фонду;
- забезпечення максимальної дохідності при мінімізації ризиків;
- ведення звітності перед Радою фонду та державними контролюючими органами.

КУА несуть фінансову та адміністративну відповідальність за результати управління активами, тому їх діяльність суворо ліцензується державою.

Банк-зберігач – це фінансова установа, яка укладає договір з Накопичувальним пенсійним фондом і забезпечує збереження пенсійних активів, ведення рахунків і контроль за рухом коштів.

Основні функції:

- відкриття та обслуговування рахунків фонду;
- облік усіх операцій з пенсійними активами;
- контроль за відповідністю діяльності КУА чинному законодавству;
- надання звітності Раді фонду та уповноваженим державним органам.

Банк-зберігач не має права самостійно розпоряджатися активами фонду й діє виключно в межах затверджених інструкцій.

Органи державного регулювання та контролю.

Державне регулювання накопичувальної системи здійснюють такі інституції:

- Кабінет Міністрів України – визначає загальні напрями державної політики у сфері пенсійного забезпечення.
- Пенсійний фонд України – адмініструє персоніфікований облік внесків, забезпечує обслуговування рахунків та координацію діяльності учасників системи.
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – контролює діяльність компаній з управління активами, банків-зберігачів, забезпечує дотримання інвестиційного законодавства.
- Рахункова палата України – здійснює аудит ефективності використання державних коштів у системі.

Інші учасники системи (допоміжні):

- аудиторські компанії, що перевіряють фінансову звітність фонду;
- актуарії – спеціалісти, які здійснюють фінансово-математичні розрахунки щодо прогнозів діяльності системи;
- громадські об'єднання застрахованих осіб, які представляють їхні інтереси у Раді фонду.

Ефективність накопичувальної системи залежить від збалансованої взаємодії всіх суб'єктів:

- застраховані особи формують накопичення;
- роботодавці забезпечують сплату внесків;
- фонд і фінансові інституції здійснюють управління коштами;
- держава гарантує стабільність, законність та захист прав учасників.

4. Пенсійні активи накопичувальної системи пенсійного страхування

У сучасних умовах реформування пенсійного забезпечення в Україні важливу роль відіграє *накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування*, що базується на принципі індивідуального накопичення коштів громадянами для власного пенсійного забезпечення. Ключовим елементом цієї системи є *пенсійні активи*, адже саме вони становлять фінансову основу для майбутніх пенсійних виплат.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р., *пенсійні активи накопичувальної системи пенсійного страхування* – грошові кошти, фінансові інструменти, майнові права та зобов'язання щодо них, які сформовані відповідно до цього Закону в Накопичувальному фонді або у передбачених законом випадках - у недержавних пенсійних фондах - суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Іншими словами, пенсійні активи – це гроші, інвестиції та майнові права, які належать учасникам накопичувальної системи та використовуються виключно для майбутніх пенсійних виплат.

Пенсійні активи накопичувальної системи формуються за рахунок таких основних джерел:

- обов'язкові пенсійні внески застрахованих осіб, які сплачуються роботодавцями або самостійно;
- інвестиційний дохід, отриманий від розміщення коштів у цінні папери, депозити, державні облігації, корпоративні акції тощо;
- добровільні додаткові внески застрахованих осіб (у разі надання такого права законодавством);
- благодійні внески та інші надходження, передбачені законом.

Пенсійні активи складаються з:

- 1) активів у грошових коштах;
- 2) активів у фінансових інструментах;
- 3) інших активів, не заборонених законом.

1. Активи у грошових коштах. Це найбільш ліквідна частина (кошти на поточних та депозитних рахунках у банках, а також готівка (у певних межах)). Ці кошти необхідні для оперативного управління. Саме з цих коштів здійснюються поточні виплати пенсіонерам. Вони завжди мають бути під рукою, щоб система працювала без затримок.

2. Активи у фінансових інструментах. Це кошти, які інвестовані з метою отримання прибутку. Оскільки пенсійні гроші відкладаються на десятиліття, вони мають приносити відсотки. Що сюди входить: державні облігації (найнадійніший інструмент, де держава позичає гроші у фонду під відсоток); акції та корпоративні облігації (цінні папери успішних компаній); банківські депозити (розміщення коштів під стабільний відсоток). Завдяки таким інвестиціям сума на рахунку у особи має зростати швидше, ніж ціни в магазинах.

3. Інші активи, не заборонені законом. Це «резервна» категорія, яка дозволяє диверсифікувати (розподілити) ризики. Закон чітко обмежує, куди можна вкладати кошти, щоб не втратити їх. Це можуть бути об'єкти нерухомості, банківські метали (золото) або інші дозволені державою інвестиції.

Пенсійні активи мають спеціальний правовий статус, який визначається низкою особливостей:

- вони належать застрахованим особам, а не державі чи фінансовим установам, що ними управляють;
- кошти фонду не можуть бути вилучені або використані для інших цілей, крім пенсійних виплат;
- пенсійні активи не включаються до державного чи місцевого бюджету і не підлягають конфіскації чи арешту;
- у разі ліквідації установ, що управляють активами, кошти фонду повністю зберігаються та передаються іншим уповноваженим суб'єктам;
- держава гарантує збереження пенсійних накопичень і контроль за їх використанням.

Інвестування пенсійних активів

Інвестування – це ключовий механізм управління пенсійними активами. Його здійснюють компанії з управління активами (КУА) відповідно до інвестиційної стратегії, затвердженої Радою Накопичувального фонду.

Основні принципи інвестування пенсійних активів:

- **безпечність** – інвестиції повинні гарантувати збереження основної суми;
- **диверсифікація** – кошти розміщуються в різні інструменти для зменшення ризику;
- **дохідність** – вибір напрямів, що забезпечують максимальний прибуток при мінімальному ризику;
- **ліквідність** – активи повинні бути швидко реалізованими у разі необхідності пенсійних виплат;
- **прозорість** – учасники мають отримувати регулярну інформацію про результати інвестування.

Облік і звітність щодо пенсійних активів

Усі операції з пенсійними активами підлягають персоніфікованому обліку.

Пенсійний фонд України веде індивідуальні рахунки застрахованих осіб, на яких фіксуються:

- сума внесків;
- розмір отриманого інвестиційного доходу;
- зміна вартості пенсійних активів.

Щорічно учасникам системи надається звіт про стан їхнього рахунку, а всі суб'єкти системи – Накопичувальний фонд, КУА, банк-зберігач – подають звітність до державних органів контролю, зокрема до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Контроль за формуванням та використанням пенсійних активів здійснюють:

- Рада Накопичувального фонду – контролює ефективність інвестування та збереження активів;
- банк-зберігач – веде облік руху коштів і перевіряє законність усіх операцій;
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – регулює діяльність фінансових установ, які управляють активами;
- Рахункова палата України – проводить державний аудит;
- Пенсійний фонд України – контролює персоніфікований облік та надходження внесків.

Пенсійні активи відіграють важливу роль не лише у сфері соціального захисту, а й у макроекономічному розвитку держави, адже вони:

- формують довгострокові інвестиційні ресурси;
- сприяють розвитку фінансового ринку;
- стимулюють економічне зростання та зайнятість;
- забезпечують фінансову стабільність пенсійної системи.

Таким чином, *пенсійні активи накопичувальної системи* — це основа фінансової стабільності пенсійного забезпечення майбутніх поколінь. Їх формування, інвестування та використання здійснюється відповідно до принципів законності, безпеки, доходності, прозорості й державного контролю. Ефективне управління пенсійними активами – це не лише гарантія гідної старості громадян, а й потужний інструмент розвитку фінансової системи України. Успіх накопичувальної системи залежить від довіри громадян, професіоналізму фінансових установ і стабільності державної політики.

Проблеми, що ускладнюють ефективне формування пенсійних активів:

- відсутність повноцінного запуску накопичувальної системи;
- низький рівень фінансової грамотності населення;
- обмежені можливості фондового ринку;
- недовіра громадян до фінансових установ;
- складність державного регулювання та нагляду.